

معرفی کتاب «زبان‌شناسی زیست‌محیطی: زبان، محیط‌زیست، و داستان‌هایی که با آن‌ها زندگی می‌کنیم»

آن (استیبی، ۲۰۲۱)، در قالب یازده فصل تدوین شده است که به همراه پیوست منابع داده‌ها و واژه‌نامه اصطلاحات تخصصی انتهای کتاب مجموعاً شامل ۲۶۰ صفحه می‌شود.

به‌طور کلی، و به بیان ساده، زبان‌شناسی زیست‌محیطی از علوم میان‌رشته‌ای جدید است که به مطالعه رابطه میان زبان و محیط‌زیست می‌پردازد. استیبی کتاب خود را با اشاره به این موضوع آغاز می‌کند که در اولین برخورد، اصطلاح «زبان‌شناسی زیست‌محیطی» می‌تواند با ابهام همراه باشد. این اصطلاح درباره زبان و محیط‌زیست است، دو واژه‌ای که در نگاه اول حوزه‌های کاملاً مجزایی از زندگی به نظر می‌رسند. اما با نگاهی

امیر قربان‌پور

معرفی کتاب

دانش‌آموخته دکتری زبان‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران

amir.ghorbanpour@modares.ac.ir

کتاب زبان‌شناسی زیست‌محیطی: زبان، محیط‌زیست، و داستان‌هایی که با آن‌ها زندگی می‌کنیم، نوشته آن استیبی، زبان‌شناس و بوم‌شناس بریتانیایی، ویراست دوم کتابی است که نخستین بار در سال ۲۰۱۵ توسط انتشارات راولتج به چاپ رسید و از مهم‌ترین آثار محسوب می‌شد که به‌طور جامع به این حوزه میان‌رشته‌ای نسبتاً نوظهور پرداخته بود. کتاب، در ویراست دوم

¹ Ecolinguistics: Language, Ecology, and the Stories We Live by

² Stibbe, Arran

³ Routledge

دقیق‌تر می‌توان دریافت که این دو حوزه چندان هم بی‌ارتباط به یکدیگر نیستند؛ چرا که زبان چگونگی تفکر ما درباره جهان پیرامون را تحت تأثیر قرار می‌دهد، و تفکر ما نیز متعاقباً بر رفتار ما تأثیرگذار است. نویسنده در تعریفی ساده و ابتدایی این حوزه میان‌رشته‌ای را چنین توصیف می‌کند: «زبان‌شناسی زیست‌محیطی عبارت است از نقد اشکالی از زبان که به تخریب محیط‌زیست دامن می‌زنند، و کمک به جستجوی اشکال جدیدی از زبان که افراد را به حفاظت از جهان طبیعت ترغیب می‌کنند» (استیبی، ۲۰۲۱، ص ۱). اگرچه او اشاره می‌کند که زبان‌شناسی زیست‌محیطی بسیار فراتر از این است و تحلیل‌هایی عمیق‌تر از اظهارنظرهای موردی درباره متون منفردی مانند زبان تبلیغات یا متون مرتبط با طبیعت و محیط‌زیست را در بر می‌گیرد. زبان‌شناسی زیست‌محیطی می‌تواند الگوهای کلی‌تر کاربرد زبان که بر نحوه تفکر و رفتار ما با جهان پیرامون تأثیر گذارند را مورد کاوش قرار دهد و به عبارتی، «داستان‌هایی که با آن‌ها زندگی می‌کنیم» را آشکار سازد؛ داستان‌هایی در مفهوم الگوهای ذهنی که رفتار را تحت تأثیر قرار می‌دهند و در بطن چالش‌هایی که با آن‌ها مواجه هستیم قرار دارند. نه فصل بعدی کتاب هر یک به تفصیل به انواع مختلف این داستان‌ها یا ساختارهای ذهنی می‌پردازند، اگرچه می‌توان گفت آن‌ها در مواردی با یکدیگر هم‌پوشانی دارند. این داستان‌ها، یا ساختارهای شناختی، عبارتند از: ایدئولوژی‌ها، قالب‌ها، استعاره‌ها، ارزیابی‌ها، هویت‌ها، باورها، محوسازی، برجسته‌سازی، و روایت‌ها.

متونی که در فصل‌های مختلف کتاب و در چارچوب این داستان‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرند از تنوع بسیار بالایی برخوردارند، و شامل متونی برگرفته از کتاب‌های آموزش محیط‌زیست، متون خبری، متون تبلیغاتی، اسناد و اظهارات سیاسی، گفتمان صنایع، متون ادبی (از جمله نوشتار طبیعت^۱ و اشعار هایکو^۲)، و حتی، در بخش‌هایی، گفتمان تصویری (برای مثال، در مورد جنبش‌های حقوق حیوانات) می‌شوند. این نمونه‌های متن‌سپس بر اساس یک فلسفه زیست‌محیطی^۳ - به معنی مجموعه‌ای از ارزش‌ها که تحلیلگر آن را معیار

سنجش خود قرار می‌دهد - مورد ارزیابی قرار می‌گیرند. فلسفه زیست‌محیطی استیبی در این کتاب در مفهوم «زندگی» خلاصه می‌شود، که به معنای ارزش نهادن بر شکوفایی تمام موجودات زنده و محیط‌زیست است.

به عنوان نمونه‌ای از بررسی این داستان‌ها یا الگوهای ذهنی، در فصل دوم کتاب، گفتمان‌ها به لحاظ ایدئولوژی‌های زیربنایی‌شان، و پیامدهای آن‌ها در رابطه با محیط‌زیست، به گفتمان‌های مخرب، دوپهلوی، و مفید تقسیم می‌شوند. استیبی گفتمان‌های اقتصاد نئوکلاسیک و دام‌پروری فشرده صنعتی را به عنوان نمونه‌هایی از گفتمان‌های مخرب معرفی می‌کند. برای مثال، در گفتمان اقتصاد، زبان عموماً به گونه‌ای به کار گرفته می‌شود که رشد اقتصادی به عنوان هدف اساسی و نهایی جامعه بازنمایی می‌شود (هلیدی،^۴ ۱۹۹۰)، و این گفتمان همه جنبه‌های تلاش‌های یک فرد را در دستیابی به رضایت شخصی از طریق مصرف کالاها بازنمایی می‌کند (چاولا،^۵ ۲۰۰۱، ص ۱۲۰). به عنوان مثالی از نمود این گفتمان، صنعت تبلیغات با بازتعریف مفهوم نارضایتی، و اینکه این نارضایتی می‌تواند از طریق خرید برطرف شود، این ایدئولوژی مخرب که «خرید محصولات راهی به سوی خوشبختی است» را تشویق می‌کند. گفتمان‌های دوپهلوی به عنوان گفتمان‌هایی تعریف می‌شوند که در برخی جنبه‌ها با فلسفه زیست‌محیطی تحلیلگر همسو بوده و در برخی جنبه‌های دیگر با آن در تضاد هستند؛ برای مثال، گفتمان محیط‌زیست‌گرایی، و یا گفتمان حفاظت یا جنبش‌های حقوق حیوانات، که به خودی خود هدف مثبتی را دنبال می‌کنند، اما در عین حال از همان جوامعی برخاسته‌اند که گفتمان‌های مخرب در آن‌ها متداول هستند و ممکن است، اغلب ناخواسته، تحت تأثیر همان مفروضات و ایدئولوژی‌های نهفته در پس گفتمان‌های مخرب قرار گیرند. اما نقش اصلی زبان‌شناسی زیست‌محیطی، چنانکه نویسنده بیان می‌کند، این است که از تحلیل انتقادی گفتمان‌های مخرب فراتر رفته و به دنبال گفتمان‌های جدیدی باشد که ایدئولوژی‌هایی را منتقل می‌کنند که می‌توانند مردم را به حفاظت از محیط‌زیست ترغیب کنند.

1 nature writing

2 haiku

3 ecosophy (ecological philosophy)

4 Halliday, Michael A. K.

5 Chawla, Saroj

این گفتمان‌ها، گفتمان‌های مفید نامیده می‌شوند، و هدف از تجزیه و تحلیل آن‌ها ترویج آن‌ها به عنوان داستان‌هایی جایگزین دربارهٔ جهان و کمک به گسترش آن‌ها است. استیبی به مکتب نوشتار طبیعت نو^۱ و همچنین گفتمان‌های فرهنگ‌های سنتی و بومی در سراسر جهان به عنوان نمونه‌هایی از گفتمان‌های مفید اشاره می‌کند و مثال‌هایی از آن‌ها را ارائه می‌دهد.

استعاره‌ها نیز می‌توانند، همانند گفتمان‌ها و ایدئولوژی‌های زیرساختی‌شان، مورد تجزیه و تحلیل انتقادی قرار گیرند؛ و از منظر زبان‌شناسی زیست‌محیطی مهم‌ترین مسئله این است که آیا آن‌ها به لحاظ پیامدهایشان برای محیط‌زیست، مخرب یا مفید محسوب می‌شوند. در این کتاب، نویسنده استعاره‌های مفهومی مختلفی را در حوزهٔ طبیعت و محیط‌زیست مورد تحلیل و بررسی قرار داده، و پیامدهای مثبت یا منفی هر یک از آن‌ها را بر اساس استدلال استعاری نهفته در پس آن‌ها آشکار می‌سازد؛ استعاره‌هایی مانند «طبیعت یک ماشین است»، «طبیعت یک موجود زنده است»، «زمین یک سفینهٔ فضایی است» یا «سیارهٔ زمین یک بیمار است».

در رابطه با ارزیابی‌ها، به عنوان نوع دیگری از داستان‌ها یا ساختارهای ذهنی، نویسنده بیان می‌کند که ویژگی‌های زبانی بسیاری وجود دارند که می‌توانند حوزه‌های مختلف زندگی را به طور مثبت یا منفی بازنمای کنند؛ از موارد صریحی مانند صفت‌های «خوب»، «بد»، «درست» یا «غلط» گرفته تا عبارات ضمنی تری که می‌توانند، بسته به بافت، دلالت‌های تلویحی مثبت یا منفی داشته باشند. یک ساخت دستوری مانند «تهدید X» نیز یک الگوی ارزیابی است و عنصر X را به طور منفی ارزش‌گذاری می‌کند. نویسنده، در فصل مربوط به ارزیابی‌ها، به انواعی از این الگوهای ارزیابی و نمونه‌های زبانی آن‌ها در متون مختلف – برای مثال، از طریق کاربرد عناصر ساخت‌وازی، باهم‌آیی واژه‌ها، ساخت‌های دستوری، ... – پرداخته و آن‌ها را از منظر زیست‌محیطی مورد تجزیه و تحلیل انتقادی قرار می‌دهد؛ ارزیابی‌هایی مانند «پشرفت خوب است»، «سریع خوب است»، «زیاد خوب است»، «تاریکی

بد است»، یا «هوای بارانی بد است»، که در متون متنوعی نمود می‌یابند و در این کتاب مورد چالش و قیاس با ارزیابی‌های جایگزین (به طور خاص، در تقابل با اشعار هایکوی ژاپنی) قرار می‌گیرند.

در مورد هویت‌ها نیز، که نوع دیگری از داستان‌ها به مثابهٔ ساختارهایی شناختی هستند، نویسنده اشاره می‌کند که برخی هویت‌ها (برای مثال، هویت مصرف‌کنندهٔ سیری‌ناپذیر) رفتارهایی را تشویق می‌کنند که اگر مردم آن‌ها را بپذیرند به لحاظ زیست‌محیطی مخرب هستند؛ یعنی اگر بپذیرند که آن‌ها از این نوع افراد هستند و خود را به الگوی ذهنی آنچه که این نوع افراد می‌گویند و انجام می‌دهند انطباق دهند. از سوی دیگر، هویت‌های دیگری می‌توانند افراد را به رفتارهایی تشویق کنند که از منظر زیست‌محیطی مفید هستند. هویت‌ها را می‌توان از این طریق مورد مطالعه قرار داد که چگونه متون مختلف در جامعه برچسب‌های هویتی (برای مثال، مدیر، مالک، مصرف‌کننده و ...) را برای افراد مختلف ایجاد کرده و این افراد را با ویژگی‌ها، ارزش‌ها و رفتارهای خاصی پیوند می‌دهند؛ چرا که گفتمان‌ها تنها هویت‌هایی از قبل موجود را توصیف نمی‌کنند، بلکه آن‌ها در شکل‌گیری و تدوین هویت‌ها در طول زمان نقش دارند.

در این کتاب، باورها نیز به عنوان داستان‌هایی در ذهن افراد تعریف می‌شوند دربارهٔ اینکه آیا یک توصیف خاص از یک موضوع درست، مسلم، نامسلم، یا نادرست است. این درجات مختلف از درست‌پنداری یک توصیف از طریق الگوهای واقع‌بودگی^۲ نمود می‌یابند که مجموعه‌ای از ابزارهای زبانی هستند که کنار هم می‌آیند تا توصیف‌هایی را مسلم یا درست بازنمای کنند و یا آن‌ها را به عنوان گزاره‌هایی نامسلم یا نادرست تضعیف کنند. نویسنده در این باره به بررسی متون مختلفی در رابطه با محیط‌زیست و تغییرات اقلیمی، و میزان واقع‌نمایی ادعاهای مطرح‌شده در این متون، پرداخته و ابزارهای زبانی‌ای که بر واقع‌نمایی یک توصیف تأثیرگذار هستند را مرور می‌کند – از جمله میزان وجهیت^۳ به‌کاررفته در یک توصیف که توسط قیدها (قطعاً، مطمئناً، احتمالاً، شاید، اصلاً و ...) یا افعال وجهی نمود می‌یابند. در بخش جالبی

1 New Nature Writing

2 facticity patterns

3 modality

از بحث پیرامون باورها، استیسی پدیده انکار تغییرات اقلیمی در گفتگوهای برگرفته از یک فیلم مستند را با گفتمان انکار ویروس کرونا توسط نظریه‌پردازان توطئه مقایسه می‌کند و شباهت‌های این دو انکار را در نمونه‌های متنی مختلف با تحلیل الگوهای واقع‌بودگی آن‌ها مورد بررسی قرار می‌دهد.

به عنوان نوعی دیگر از نمود ساختارهای شناختی می‌توان به محوسازی عناصر در متون اشاره کرد. نویسنده در این رابطه به طور خاص به ویژگی‌های زبانی‌ای می‌پردازد که به محوسازی عاملان انسانی در گفتمان محیط‌زیست منجر می‌شوند؛ ویژگی‌هایی مانند اسم‌سازی از عبارات فعلی (برای مثال، «آلودگی» یا «تخریب»؛ مقایسه کنید با عبارت «X، Y را آلوده/خراب می‌کند» یا استفاده از ساخت مجهول. به عنوان نمونه‌ای دیگر، می‌توان به محوسازی حیوانات و فردیت آن‌ها در متون مختلف به وسیله استفاده از اسامی کلی و فراشمولی مانند «منابع زیستی» یا «ذخایر دریایی» اشاره کرد که در آن حیوانات غیرانسان تنها به منابعی صرف برای استفاده انسان‌ها تقلیل می‌یابند.

به طور خلاصه، کتاب زبان‌شناسی زیست‌محیطی نظریه‌هایی از حوزه‌های مختلف زبان‌شناسی و علوم ارتباطات را به کار می‌گیرد تا «داستان‌هایی که با آن‌ها زندگی می‌کنیم» را آشکار ساخته و سپس این داستان‌ها را بر اساس یک فلسفه زیست‌محیطی مورد قضاوت و ارزیابی قرار دهد. اگر این داستان‌ها به لحاظ زیست‌محیطی مخرب باشند باید در برابر آن‌ها ایستاد و به دنبال داستان‌های جایگزین و جدیدی بود که افراد را به حفاظت از محیط‌زیست و اکوسیستم‌های حمایت‌کننده از زندگی ترغیب می‌کنند.

با وجود اینکه این کتاب به طور کلی کتابی علمی و تخصصی محسوب می‌شود، و در وهله اول با در نظر داشتن مخاطب دانشگاهی نگاشته شده است، اما در عین حال از زبان روان و قابل فهمی برخوردار است که تا حد زیادی آن را برای سایر خوانندگان علاقه‌مند و غیرمتخصص نیز قابل درک می‌سازد. تنوع قابل توجه متون مورد تحلیل در فصل‌های مختلف کتاب از دیگر امتیازات آن محسوب می‌شود. با وجود اینکه داده‌های مورد تحلیل در فصل‌های

مختلف کتاب عموماً از منابع انگلیسی‌زبان هستند (به استثنای مورد اشعار هایکوی ژاپنی و گفتمان‌های تصویری)، از آنجایی که واحد زبانی مورد تحلیل در اینجا داستان‌ها (به معنای ساختارهای شناختی) هستند، برای خواننده آشکار خواهد بود که همین تجزیه و تحلیل‌ها به راحتی به داده‌هایی از دیگر زبان‌ها، از جمله زبان فارسی، نیز قابل اعمال می‌باشند.

به طور کلی، خواندن این کتاب به تمام کسانی که به نوعی با فعالیت‌های زیست‌محیطی در سطوح مختلف آن در ارتباط هستند – از فعالان محیط‌زیست و حقوق حیوانات گرفته تا روزنامه‌نگاران و فعالان رسانه‌ای، تا دست‌اندرکاران آموزش محیط‌زیست و دغدغه‌مندان توسعه پایدار و عدالت اجتماعی – توصیه می‌شود. مطالب این کتاب می‌تواند منبع الهامی باشد برای پژوهشگران و فعالان این حوزه، اعم از زبان‌شناسان، بوم‌شناسان، و جامعه‌شناسان، برای پژوهش‌ها و فعالیت‌های آتی در جهت توجه هر چه بیشتر به نوع بازنمایی محیط‌زیست و «جهان فراتر از انسان» در زبان؛ چرا که همین بازنمایی‌های زبانی هستند که متقابلاً بر چگونگی رفتار ما انسان‌ها با جهان طبیعت تأثیرگذار خواهند بود.

منابع

1. Chawla, S. (2001). Linguistic and philosophical roots of our environmental crisis. In A. Fill and P. Mühlhäusler (Eds.), *The ecolinguistics reader: Language, ecology, and environment* (pp. 109-114). London: Continuum.
2. Halliday, M. A. K. (1990). New ways of meaning: The challenge to applied linguistics. *Journal of Applied Linguistics*, 6, 7-36. Reprinted in A. Fill and P. Mühlhäusler (Eds.) (2001), *The ecolinguistics reader: Language, ecology, and environment* (pp. 175-202). London: Continuum.
3. Stibbe, A. (2021). *Ecolinguistics: Language, ecology and the stories we live by* (2nd ed.). London: Routledge.